
Politika kao fenomen

Filozofsko-sociološki pristup

Ivan Markešić, Zagreb

UDK: 316.334

241.1

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Autor se bavi problemom odnosa kršćana prema politici i polazi od teze kako bi se kršćani u postmoderno vrijeme, da bi mogli uistinu biti Božji sustvaratelji ovoga svijeta, trebali uz ostalo baviti i politikom. Uporište za tu postavku traži u povijesnom iskustvu ljudskoga roda. Autor o politici i političkom najprije govori sa stajališta političke sociologije kao znanosti koja se bavi proučavanjem vlasti, upravljanja, autoriteta i zapovijedanja u svim ljudskim društvima, a ne samo u nacionalnim državama, a potom daje različite definicije pojmova politike i političkoga. O značenju politike u postmoderno vrijeme autor govori na temelju prinosa suvremenih europskih i svjetskih teoretičara poput Renea Costea, Clausa Offea, Hanah Arendt, Anntonyja Giddensa, Jürgena Habermasa te posebice na temelju stajališta Ulricha Becka i Niklasa Luhmanna. Ta stajališta autor pokušava primijeniti na suvremenu hrvatsku zbilju, na položaj kršćana katolika u zemlji u kojoj čine natpolovičnu većinu (87,83 posto), a u kojoj ih na vodećim pozicijama u državi i društvu gotovo i nema. Upravo stoga da bi kršćani mogli s drugima suodlučivati i odlučivati o budućem razvoju hrvatske države, oni će se u Republici Hrvatskoj morati baviti politikom više nego do sada i odreći se uvriježenoga stajališta kako je politika prljav i nečastan posao. Autor je mišljenja kako je kršćanski Bog u povijesti uvijek bio duboko involviran u trenutni život onih koji su ga priznavali i da su Krista razapeli na križ ne iz vjerskih nego ponajprije iz političkih razloga, svejedno što nikada nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, dakle stoga što je želio

svojim naukom pridonijeti stvaranju uvjeta življenja dostojnih čovjeku stvorenom na sliku Božju.

UVOD

Rijetko ćete danas sresti koga tko ne bi bio uvjeren da zna odgovor na mnoga goruća pitanja suvremenoga svijeta, posebice na goruća pitanja naše hrvatske svakodnevice. Pa, kad biste ga i upozorili da odgovori na takva pitanja nadilaze naše mogućnosti, jer to spada u područje visoke politike, on će vam kao iz topa odgovoriti: Sve je politika!

I uistinu! Počevši od pojedinca, skupine, zajednice, do države i saveza država - sve što se u tom području i njihovom međusobnom odnošenju događa, može se označiti politikom, odnosno političkim djelovanjem. Pokušamo li gledati daleko u povijest, vidjet ćemo da ljudi nikada nisu bili apolitični, nego su se uvijek bavili politikom i bili politični. Čak i u pred-državnim vremenima nalazimo političko. Na primjer, u klanu se zna tko zapovijeda, tko sluša, kako se kažnjava onaj koji ne sluša zapovijedi, odnosno kako se nagrađuje onaj tko te zapovijedi bez pogovora izvršava.

Tema je našega današnjega druženja *Kršćani i politika*. Mnogi će odmah reći kako su to dvije nespojive, potpuno oprečne stvari. *Biti kršćanin* - znači ne baviti se politikom. Biti kršćanin, reći će dobri kršćani, znači sve svoje ovozemaljsko djelovanje usmjeriti prema onostranom, vječnom životu, prema Bogu. Jer, bavljenje politikom je nečastan, nemoralan, grješan i prljav posao. Onaj tko se politikom bavi, nema što očekivati od Kraljevstva Božjega. Svoju tvrdnju potkrjepljuju iskazom kako se ni Krist za svoga života nije bavio politikom. S druge strane, oni koji se bave politikom, posebice oni s Marxovim poimanjem komunističkoga društva utemeljenog na diktaturi proletarijata, koji naime drže da kršćanski svjetonazor omogućuje postojanje privatnoga vlasništva, a time i postojanje klasnoga društva, rado će prihvatiti navedenu tezu i sve će sile upotrijebiti kako bi kršćane, čak i kada se hoće baviti politikom, a posebice kada to žele činiti na postavkama kršćanske

teologije, osumnjičili i okrivili, kako se, eto, bave nečim što nije njihov posao. Preporučuju stoga kako je teozozima, odnosno svećenicima, i slijedno tomu kršćanima, mjesto u molitvenom kutu, u sakristiji, ili kod kuće s očenašima u ruci.

Moramo, međutim, ovdje postaviti ključno pitanje. Jesu li kršćani izvanzemaljci, ili možda nadnaravna bića koja žive od zraka ili zvjezdane prašine, ili su kršćani, kao i socijalisti, komunisti, ateisti, liberali, sustvaratelji ovoga svijeta, pa i putem politike? Trebaju li kršćani samo zbog toga što im je ovaj život priprema za onaj, vječni život, prepustiti drugima da vode politiku i da se bave njome, te im tako omogućiti da kršćanima stvaraju uvjete življenja u kojem bi i na temelju kojih bi oni trebali ostvariti svoje onostrano spasenje? Trebaju li, dakle, kršćani prepustiti drugima da u njihovo ime i bez njihova znanja i sudjelovanja u odlučivanju donose odluke kojima će u mnogočemu određivati njihov život? Zapravo: jesu li kršćani spremni prihvatiti izazove, početi se aktivno baviti politikom kako bi svojim sustvarateljskim djelovanjem u Božjem naumu stvorili uvjete vlastitoga življenja i života na ovom svijetu.

Iako dakle mnogi drže kako se Crkva i svećenici ne bi trebali i ne bi smjeli baviti politikom, jer je njihovo mjesto u čvrsto izoliranim samostanskim zidinama ili u sakristijama, te da kršćanstvo slijedom toga nema ništa s politikom, želim ovdje uvodno dati svoje osobno očitovanje: ne samo da se kršćani trebaju baviti politikom, i to svim njezinim vidovima, nego to moraju prihvatiti i provoditi kao jednu od svojih, u ovom životu temeljnih ostvarivih kršćanskih zadaća. Kršćanski je Bog, govore nam teolozi, sudjelovao u političkom životu kršćanske zajednice. Sociolozi tvrde kako je Bog i u Starom i u Novom zavjetu duboko uvučen u sva politička zbivanja. Pa, budimo potpuno otvoreni. Čitamo li pažljivo evanđeoska izvješća, vidjet ćemo da Kristova smrt prolazi kroz politički čin (mučen pod Poncijem Pilatom). Analiziramo li taj segment iz Kristova života, vidjet ćemo da Kristu ne sude zbog njegove nakane da modernizira židovsku religiju, niti zbog otpadništva od 'prave i jedine' židovske vjere, ili pak utemeljivanja nove vjere. Njemu se sudi upravo zbog politike. Isus je, naime, prema shvaćanju

tadašnje vlasti, svojim javnim djelovanjem i propovijedanjem činio sve kako bi promijenio postojeće društvene odnose, kako bi preuzeo političku vlast. Mnogi danas pokušavaju dokazati kako se Isus uopće nije bavio politikom. Da, to je istina, ako se politikom smatra samo ono djelovanje koje se nalazi u okvirima djelovanja političkih stranaka ili u saborskim (parlamentarnim) dvoranama. Spreman sam stoga ustvrditi da su Isusov nauk i djelovanje izazvali najdublje i najkorjenitije društvene, a to znači političke promjene u njegovo vrijeme, da su ih izazivali tijekom dvijetisućne povijesti i da ih izazivaju i danas.

Promjene koje su se dogodile krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća ne samo na političkom planu (pad Berlinskoga zida, propast marksističke paradigme itd.) nego ponajprije na općeljudskom planu (zblježavanje svijeta putem televizije i Interneta, stvaranje globalne kompjutorske umreženosti, izgradnja medijalne infrastrukture, itd.) išle su zajedno s jasno vidljivim strukturnim promjenama u društvima. U Europi nestaju stare klase (radnici, građanstvo), napetosti se između radnika i poslodavaca ne rješavaju revolucijama. Sada se napetosti javljaju na relaciji središte (centar) – periferija, a stvaraju se i novi društveni (i religijski) pokreti, koji svojim promišljanjem stvarnosti ulaze u racionalno europsko mišljenje. Istočnoeuropske zemlje ulaze u razdoblje tranzicije s velikom nadom kako će puko prelaženje u zapadnoeuropski način mišljenja značiti istodobno i poboljšanje uvjeta vlastita življenja. Naslage gotovo stoljetne komunističke ideologije ostavile su u svijesti mnogih ljudi dubok trag što je postalo naj snažnijom barijerom u daljnjem oporavku istočnoeuropskih zemalja. Iako smo živjeli u nešto drugačijim, mnogi bi rekli “slobodnijim” socijalističkim prilikama, teret komunističke i marksističke paradigme svijeta i kod nas se još uvijek veoma snažno osjeća.

S druge strane, danas u zapadnoeuropskom društvu više ništa nije sigurno. Sve je moguće i promjenjivo, rekli bismo – sve se nalazi u tekućem, fluidnom stanju, sve je ambivalentno. Ljudi govore samo o tome kako osigurati ne samo vlastiti život nego i brak, obitelj, djecu, posao, starost, budućnost itd. Živimo, dakle, u vremenu koje mnogi vole nazivati

postmodernom. Ako bismo ga htjeli definirati, vidjeli bismo da je to sadržajno prazan pojam, koji doslovno znači društvena formacija što dolazi nakon moderne. Da bismo mogli govoriti o postmoderni, o promjenama društvenih struktura nakon moderne, morali bismo se prije toga pozabaviti onim što je bila, i što još uvijek jest moderna. Isto vrijedi i za politiku. Naime, u razdoblju postmoderne, kako nas uvjeravaju suvremeni društveni teoretičari, ni politika više nema ono mjesto ni ono značenje koje je do sada imala. Naime, njezino se težište sve više pomiče s govora o državi-naciji i političkim strankama na govor o ekonomsko-tehničkom razvoju, o znanju, o odlučivanju (o tomu tko ima pravo donijeti odluku), o upravljanju, o pokretima, o civilnom društvu itd. To znači da ni političke odluke koje donose mjerodavna politička tijela (npr. parlament, u RH Hrvatski sabor) nemaju više ono značenje u izgradnji čovjekove budućnosti kakvo su te institucije imale u razdoblju moderne. Odluke o budućnosti ljudske zajednice donose se sada u znanstvenim laboratorijima, u istraživačkim centrima, negdje daleko izvan granica suverene države. Posljedice takva razvoja koji nazivamo globalizacijom osjećaju svi: ponekad više oni koji uopće nisu sudjelovali u donošenju neke odluke negoli oni koji neposredno trpe zbog štetnih posljedica tako donesenih odluka.

Mi ćemo stoga ovdje upravo zbog situacije u kojoj se kao društvo nalazimo pokušati naglasiti ono najznačajnije što je politika bila kroz povijest, što je značila u moderni i staviti to u odnos s onim što današnji sociolozi drže da politika kao pojava jest.

Zadaća je ovoga rada obraditi *fenomen politike*. Da bih uspio odgovoriti toj zadaći, pokušat ću govoriti o političkoj pojavi, o fenomenu politike, sa stajališta političke sociologije kao znanosti. Pokušat ću svoju temu obraditi oslanjajući se na mišljenje modernih društvenih teoretičara kao što su primjerice Rene Coste, Claus Offe, Hannah Arendt, Anthony Giddens, Jürgen Habermas te posebice na stajališta Ulricha Becka i Niklasa Luhmanna. No prije toga ne bih želio iznevjeriti jedan dio svojega profesionalnoga življenja. Naime kao leksikograf

dat ću i određenje samoga pojma politike, onako kako ga danas nalazimo u suvremenim enciklopedičkim izdanjima.

I. ŠTO JE POLITIČKA SOCIOLOGIJA? ZNANOST O DRŽAVI-NACIJI ILI ZNANOST O VLASTI?

Ovdje nas zanima odgovor na pitanje što je to, zapravo, politika. Koja je razlika između političkoga i politike? Je li fenomen politike značajka modernoga vremena ili je politika neizostavna sastavnica svih vremenskih, kulturnih i civilizacijskih razdoblja odkad postoji ljudski rod? Koje je poslanje politike? Je li ona znanost ili umijeće, odnosno kako iz politike izbaciti mitove, uljepšanu povijest i baviti se sadašnjošću, postojećom stvarnošću?

Na ova su pitanja svoje odgovore ponudili svi oni koji su smatrali da svojim razmišljanjem trebaju i mogu pridonijeti razumijevanju društva u kojemu živimo, počevši od Aristotela pa sve do suvremenih autora. O politici se može govoriti s filozofskog, teološkog, ekonomskog, ekološkog, obiteljskog itd. stajališta, pa, naravno, i sa stajališta sociologije, odnosno političke sociologije.

U svojoj knjizi *Politička sociologija*¹ Maurice Duverger navodi dva određenja političke sociologije. Kao prvo, jedni političku sociologiju shvaćaju kao znanost koja se bavi proučavanjem države, podrazumijevajući pod tim pojmom državu-naciju, dakle onaj tip zajednice koji je rođen koncem srednjega vijeka. Drugi polaze sa stajališta da je politička sociologija znanost o vlasti, što prihvaćaju mnogi suvremeni znanstvenici, koja se bavi proučavanjem vlasti, upravljanja, autoriteta i zapovijedanja u svim ljudskim društvima, ne samo u nacionalnim državama.

Ako pođemo sa stajališta da je politička sociologija znanost o državi, tada implicitno priznajemo da je upravljanje državom potpuno različito i jedincato u odnosu na sve druge

---

¹ Maurice Duverger, *Politička sociologija*. Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.

ljudske zajednice, da je, dakle, to jedino savršeno upravljanje, i da oni koji upravljaju jesu posebni ljudi. Prema tomu, država bi bila neka vrsta savršenoga društva koje ne ovisi ni o kojemu drugomu društvu i koje dominira svima. Tu je riječ o suverenitetu države, pojmu koji je rođen koncem srednjega vijeka, kada i termin država-nacija. Stoga se tu može govoriti o suverenitetu vlasti.

Međutim, shvaćanje kako je politička sociologija znanost o vlasti, sa sobom povlači zaključak kako vlast u državi nije ništa drugačija od vlasti u drugim i drugačijim ljudskim društvima. Možda razlika postoji samo u unutarnoj organiziranosti ili stupnju poslušnosti. Ovi teoretičari odbacuju teoriju suvereniteta, smatrajući je sustavom vrijednosti (vrijednosnom kategorijom). Na taj način možemo napraviti usporedbu naravi vlasti u državi s naravi vlasti u drugim ljudskim zajednicama.²

Temeljni bi se politički fenomen sastojao, prema mišljenju Léona Duguita, u razlici koja se nalazi između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, jer su u svim ljudskim zajednicama, bez obzira na vrijeme njihova pojavljivanja, vijeka trajanja ili vrste vladanja, uvijek postojali oni koji su vladali i oni kojima se vladalo, oni koji su zapovijedali i oni kojima se zapovijedalo, oni koji izdaju naredbe i oni koji te naredbe slijede, oni koji donose odluke i oni koji te odluke provode.³

René Coste u svojoj knjizi *Političke zajednice*⁴ kaže da je "politička pojava ljudska zbilja koja ima svoju vlastitu konzistentnost", te je upravo stoga potrebno upoznati ljudski život u svim njegovim aspektima i to s različitih gledišta. To znači da je ljudski život potrebno upoznati, kao prvo, kako s gledišta složenosti ljudskoga života – gdje prepoznavamo toliko nepremostivih razlika i odnosa između radnika i poslodavaca, bogatih i siromašnih, razvijenih i nerazvijenih, crnih i bijelih, desnih i

---

² M. Duverger, *nav. dj.*, str. 12.

³ M. Duverger, *isto*.

⁴ René Coste, *Političke zajednice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

⁵ R. Coste, *nav. dj.*, str. 8.

lijevih, totalitarizma i demokracije, milosrđa i koncentracijskih logora - tako i s gledišta našega današnjega trenutka, te naposljetku s gledišta svijeta koji se neprestano mijenja.⁵

Što to, zapravo, znači da je ljudski život potrebno upoznati u svim njegovim aspektima? Slijedeći Costeovo razmišljanje, možemo ustvrditi kako su politički problemi globalni problemi, te da su stoga složeniji od ostalih, osobnih, privatnih, društvenih problema. Ne treba stoga čuditi što je za rješavanje nekog političkog problema (npr. Bliski istok, Bosna i Hercegovina, Sjeverna i Južna Koreja) potrebno toliko vremena. Upravo zbog globalnosti problema, bilo kakvo njegovo nepromišljeno rješavanje izazvalo bi još gore posljedice.

Ništa manje složeno nije ni procjenjivanje našega sadašnjeg trenutka. Naime, sadašnjost ne možemo nikada u potpunosti procijeniti bez uzimanja u obzir prošlosti i događaja koji su u bitnomu utjecali na oblik i dimenziju problema koje mi u ovom trenutku moramo riješiti. Držim nepotrebnim ovdje to potkrjepljivati dokazima. Bez točnog sagledavanja naše hrvatske povijesti i težnje za stvaranjem hrvatske države te svijesti koja se tijekom povijesti izgrađivala i tradirala, bilo bi nemoguće razumjeti žrtvu hrvatskih mladića, neopterećenih ideologiziranom poviješću da početkom devedesetih u tenisicama odu na prvu obrambenu crtu bojišnice. Sadašnjost je potrebno ozbiljno shvatiti i probleme u njoj riješiti upravo zbog budućnosti, jer nadolazeća budućnost postaje neizbježna sadašnjost, koja opet postaje prošlost koju će ozbiljno trebati uzimati u obzir.

Međutim, naš svijet života nije nepromjenjiv. On se neprestano mijenja. Stalno smo u novinama, uz radio, pred dalekovidničnim ekranom. Svjedoci smo fantastične promjene svijeta. Ne uspijevamo u potpunosti kontrolirati svoje zalihe znanja, držeći da to nije ni potrebno. Nešto što je jednom postignuto i dostignuto smatramo osvojenim i nepovratnim. Tà tko bi se danas odrekao pisma, knjige, radija, novina, televizije, mobilnoga telefona, Interneta. Smatramo ih dostignutim i postignutim dobrima. Međutim, te promjene "nabolje" nisu nikada bezbolne. One uvijek izazivaju nove potrebe, nove krize,

stvaraju veliku neravnotežu u svijetu u kojemu živimo.

II. POLITIKA – ŠTO JE TO?

Da bismo uopće o nečemu mogli raspravljati, to najprije moramo definirati. Stoga ovdje i želimo odrediti predmet svojega bavljenja – političko i politiku. Moramo, međutim, priznati kako je naše svakodnevno shvaćanje političkoga i politike kao i znanstvene predodžbe o politici određeno dvije tisuće godina starom tradicijom. Riječ *politika*, koja je u europske jezike preuzeta iz francuskog *politique*, u koji je došla iz grčkoga *politike (techne)*, u grčkom znači: umijeće, odnosno vještina upravljanja državom. Riječju *politika* mi danas prevodimo dvije grčke riječi: *ta politika* i *he politike*. Obje su supstantivirani pridjev *politikos*, koji se izvodi od riječi *polites*, što doslovno znači građanski.⁶ Riječ *ta politika* znači ponajprije građanske nadležnosti, ona je istodobno i naslov pod kojim nam je prenesena aristotelovska rasprava o ovoj tematici. *He politike* (s nadopunom: *techne, episteme, dinamis*) znači znanost o tim nadležnostima.

To dakle znači da se pojam politika odnosi ponajprije na građane, a tek onda na sam grad. U vrijeme, kada je skovana riječ *politikos*, u petomu stoljeću, grčki se *polis* razumijevao iz svojega identiteta s građanstvom. *Polis* nije bio ništa drugo doli “sveukupnost svojih građana”. *Polis* je za građane postao subjektom vlastita djelovanja. Niklas Luhmann, jedan od najznačajnijih suvremenih društvenih teoretičara, ističe kako je riječ *polis* sa svim svojim izvedenicama u grčkom jeziku izvorno značila grad, i to grčki grad.⁷ Ona je uz to značila i sve ostalo što je bilo u svezi sa životom u gradu, za razliku

---

⁶ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Schwabe & Co. AG, Basel, 1989., str. 1038.

⁷ Niklas Luhmann, *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2000., str. 7.

od života na selu, kao i od života u obitelji u samomu gradu. Dakle, riječ *polis* odnosila se isključivo na realizaciju posebnog načina životnih odnosa u gradu.

Politika je prema tomu višeslojan pojam koji “obuhvaća općenito sveukupnost postupaka i djelovanja pojedinaca, institucija i organizacija koji svojim odlukama uređuju (reguliraju) javne interese i poslove”.⁸ U političkoj se znanosti, na temelju sadržajnog razlikovanja u engleskom jeziku, pravi razlika između engleskih pojmova 1. 'polity', koji se odnosi na političke organizacijske oblike i institucije, 2. 'politics', koji označuje politiku kao proces u kojem se događa konkurencija interesa i rješavanje konflikata i 3. 'policy', koji označuje politiku iskazanu kroz političke sadržaje, vrijednosti i njihova posredovanja. Na temelju toga mogli bismo kazati da je politika “sveukupnost institucionalnih i procesualnih dimenzija i dimenzija koje u sebi sadrže odluke o težnji (stremljenju) za stjecanjem moći ili utjecaja na podjelu moći, što se odražava na javne interese i poslove”.⁹

Dakle, politika se može kao i drugi pojmovi definirati s nekoliko motrišta. Prvo, može se definirati s vrijednosno-racionalnog shvaćanja prema kojemu se umnažanje znanja o onomu što jest povezuje neposredno s onim što treba biti, odnosno s onim kako vladari trebaju djelovati. To nas vodi do Aristotela i značilo bi da vladari trebaju ići za tim da stvore 'dobro' političko uređenje, opće blagostanje, osiguraju mir kao i da građanima države kojom vladaju zajamče i osiguraju miran i siguran život. S druge, pak, strane, oslanjajući se na učenje Nikole Machiavellija koji politiku shvaća kao 'mudro' provođenje (izvršavanje) vlasti i 'lukavo' planiranje sredstava radi preuzimanja vlasti i njezina očuvanja nakon preuzimanja, politiku se može definirati kao mišljenje koje nije obvezno usmjereno na opće blagostanje građana, nego je politika

---

⁸ Brockhaus - *Die Enzyklopädie*, 20. prerađeno i aktualizirano izdanje. Svezak 17. (Peru-Rag), Leipzig-Mannheim, 1998., str. 292.

⁹ Brockhaus, *nav. dj.*, str. 292.

¹⁰ *Isto.*

način mišljenja koje počiva na postavci svrha-sredstvo-uspjeh (Zweck-Mittel-Erfolg-Denken).¹⁰ U trećoj perspektivi, koja svoje korijene ima u političkim ideologijama i u nauku o nestanku postojećega lošega i nastajanju (početku) budućega boljega svijeta, politika se smatra "procesom društvene promjene" i onom vrsti djelatnosti koja taj proces društvene mijene inicira, podupire i pogoni.

U najnovije vrijeme politika se dovodi u svezu s rješavanjem nastalih problema. U tom pogledu politika se drži djelovanjem čiji je cilj svladavanje temeljnih problema državnoga uređenja (odnosno poretka) i problema koordinacije unutar ili između kompleksnih društvenih sustava. To se posebice odnosi na situacije u kojima se političkim djelovanjem, dakle, politikom, trebaju između ostaloga postići teško zamislivi konsenzusi (o čemu svakodnevno svjedočimo u vlastitoj domovini), spriječiti konflikte koji nastaju zbog postojanja mnoštva različitih interesa te riješiti probleme pri raspadu društava zbog djelovanja različitih i međusobno suprotstavljenih, antagonističkih klasa.¹¹

Naše nam poznavanje povijesti omogućuje da shvatimo kako je svaka kultura u određeno vrijeme imala i svoje shvaćanje politike, iz čega zaključujemo kako razumijevanje politike varira od kulture do kulture.¹² Tako se pojam politike u antičkoj Grčkoj, kako smo već vidjeli, odnosio na usko ograničeno područje javnih nadležnosti, i to na područje slobodnih, za ratovanje sposobnih građana. Područje politike u grčkomu polislu za Hannah Arendt znači područje potpune slobode. Međutim, već u vrijeme ranoga kršćanstva, kada ljudski život nije puno značio, govor o vrijednosti i jednakosti svakoga čovjeka, bez obzira na spol, naciju, rasu i vjerezakon, bio je revolucionaran. Za kršćane su se, s druge strane,

---

¹¹ Brockhaus, *nav. dj.*, str. 292.

¹² *Lexikon für Theologie und Kirche*. Svezak 8., Herder Verlag, Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1999., str. 387.

¹³ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, *nav. dj.*, str. 1045.

politička pitanja postavljala prije svega pod aspektom njihova odnosa prema svjetovnoj (vanjskoj) moći. Upravo tada, prvi put u povijesti legitimacija poslušnosti postaje problematičnom.¹³ Krenemo li dalje, vidjet ćemo kako se razvojem gospodarstva, socijalnim diferenciranjem, političkom mobilizacijom širih slojeva pučanstva kao i državnom skrbi za svoje građane u novije vrijeme promijenila i definicija javnoga područja koje je, kako u materijalnom tako i u socijalnom pogledu, postalo sasvim drugačije. U suvremenim industrijskim zemljama pojam političkoga obuhvaća politički poredak u užem smislu kao i njegovu višestruku isprepletenost s društvom i gospodarstvom.

Kulturom je uvjetovano i razumijevanje politike. Želimo li se u to uvjeriti, dovoljno je otvoriti nekoliko različitih rječnika. Svi oni ne donose iste definicije politike. Politika se na njemačkome govornom i kulturnom području shvaća kao nešto što se odnosi na državu, na stvarnosnu (materijalnu) racionalnost i sistematiziranu proizvodnju, na alokaciju i raspodjelu općih dobara. Kako se politika definira na engleskom govornom području, već smo govorili. Ondje prevladava mišljenje o politici koje snažnije naglašuje 'socijalnu racionalnost' i politika se shvaća posebno procesualno kao bojno polje na kojem pojedinci i kolektivi vode međusobnu borbu oko zadobivanja što većeg 'bokuna' moći i vlasti i zauzimanja što većeg područja interesa. Također, sve do početka razdoblja prosvjetiteljstva politika je svoju legitimaciju dobivala od strane Crkve. Nakon tog razdoblja svaka politika svoju legitimaciju pokušava zadobiti na temelju izbora i opredjeljenja građana određene države. To znači da se ona sada počinje vezati za demokratske strukture u društvu i za prihvaćena pravila igre.

Da je fenomen politike bio toliko značajan u svojim djelima, govore već Tukidid, Platon, Protagora, Sofoklo i Sokrat. Tako Aristotel, suprotno Platonu, polazi sa stajališta da *polis* nije jedno, nego množina, čime priznaje temeljnu razliku između kuće (doma) i polisa. Umjesto metafizičke orijentacije on uspostavlja orijentaciju empirije. Jasno razdvaja područje praktične filozofije od teorijske, te praktičnu filozofiju naziva politikom, možda na temelju tradicije, zacijelo zbog toga što on

čovjeka naziva "zoon politikon". Politika kod njega obuhvaća etiku, ekonomiju i politiku u užem smislu, s time da je teško povući granice između ova tri područja. Suprotno tomu, Hannah Arendt drži da čovjek uopće nije političko biće, nego se politika događa u odnošenju između više ljudi. Politika je, drži ona, ono između u komunikaciji.

Potrebno je također istaknuti kako suvremene tipologije institucionalnih oblika politike polaze od razmjera političkog sudjelovanja građana u odlučivanju, šansa za opoziciju, izbornog zakona i modela izbora zastupnika, načina izvršenja državne vlasti kao i snage protuteža i kontrole državne vlasti.

III. TRADICIONALNO SHVAĆANJE POLITIKE

Većina se autora slaže u tomu da je politika specifičan oblik društvenoga koje je usmjereno na stjecanje moći i na uporabu moći da bi se provedi određeni interesi i ciljevi pojedinaca ili skupina u povijesno-društvenim situacijama u javnom području, često protiv volje i ciljeva drugih osoba i skupina bilo borbom bilo dogovorom. Politika je istodobno uvijek i socijalno djelovanje koje mijenja i oblikuje društvo.¹⁴ Drugi smatraju kako je politika ono društveno događanje u kojemu jedna skupina ljudi različitih shvaćanja ili s veoma različitim interesima donosi zajedničke odluke koje su za istu skupinu obvezujuće i koji te odluke provode uz zajedničko sudjelovanje.¹⁵ Međutim, da bi se to društveno događanje, dakle, politika, moglo i ostvariti, potrebno je posjedovati moć koja, s druge strane, treba biti institucionalizirana u vlast. Drugi autori, primjerice Dowse

---

¹⁴ *Wörterbuch der Soziologie*, str. 817.

¹⁵ Manfred Prisching, *Soziologie. Themen – Theorien – Perspektiven*. 3. nadopunjeno i prerađeno izdanje, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1995., str. 256.

¹⁶ R. E. Dowse, i J. A. Hughes, *Political Sociology*, John Wiley & Sons, London, 1972., u: Haralambos, Michael i Holborn, Martin, *Sociologija*. Teme i perspektive, Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 588.

i Hughes,¹⁶ drže kako se politika događa tamo gdje postoje razlike u moći, pa bi slijedom toga svaki društveni odnos koji u sebi uključuje razlike u moći bio politički odnos. Takvo bi nas, međutim, shvaćanje dovelo do toga da bismo odnos oca i sina, profesora i studenta, redovničkoga poglavara i redovnika smatrali političkim odnosom, jer i u tim odnosima prepoznajemo zapravo razlike u moći.

Tradicionalno se shvaćanje politike temelji na državi i različitim institucijama vlasti, kao što su parlament i sudstvo. Poznato nam je kako je moć temeljni pojam svake političke teorije. Politika je zapravo izvršenje moći. Kako pojam moć dovodi do različitih, često proturječnih stajališta, potrebno je stoga naznačiti nekoliko dimenzija moći, jer su s tim pojmom povezane veoma često neugodne asocijacije. Postoje tako u sociologiji dva oblika moći: 1. *vlast* kao oblik moći koji članovi društva prihvaćaju, koji smatraju ispravnim i kojem se pokoravaju (odatle legitimna vlast u suvremenim demokratskim europskim društvima, također i u hrvatskom društvu) i 2. *prisila*, kao oblik vlasti koji članovi društva ne smatraju legitimnim; primjerice Palestinci postupanja izraelske vojske i policije smatraju nelegalnima, prisilnima i okupacijskima. Za Webera postoje tri izvora vlasti: a) *karizmatička vlast* koja se temelji na odanosti podanika vođi kojeg smatraju karizmatičkim (npr. Hitler, Staljin, Castro), b) *tradicionalna vlast*, koja se temelji na uvjerenju podanika da je ispravno sve ono što dolazi iz tradicije, što je uobičajeno, što se ne mijenja i c) *racionalno-zakonska vlast*, koja svoje uporište ima u impersonalnim pravilima koja prihvaćaju svi članovi društva. S funkcionalističkoga shvaćanja moć se može promatrati kao neka fiksna, nepromjenjiva količina. To znači da onoliko koliko jedni imaju moći, toliko je drugi nemaju (*teorija konstantnog zbira moći*). Drugi opet drže kako je moć raspršena, promjenjiva kategorija koju je nemoguće odrediti, te se u tom smislu govori o *teoriji promjenjivog zbira moći*, koju posebice zastupa Talcott Parsons.

Kad je u pitanju država, potrebno je istaknuti kako se većina sociologa slaže s Weberovim shvaćanjem da je država

“ljudska zajednica koja uspješno prisvaja prava nad legitimnom uporabom fizičke sile na određenome teritoriju”. Na temelju takvoga shvaćanja država ima pravo uporabe sredstava sile za postizanje određenih ciljeva.

Međutim, sve je više onih koji prave razliku između tradicionalne politike u razdoblju moderne, koja se temeljila upravo na postojanju nacije-države i političkih stranaka, i politike koju nalazimo u suvremenim postmodernim društvima. Tako skupina autora na čelu sa Stephanom Crookom ističe kako je politiku modernih društava karakteriziralo nekoliko bitnih elemenata.¹⁷ Kao prvo, političke su stranke imale dominantan utjecaj. One su svoju snagu crpile iz pojedinih društvenih klasa (npr. lijevo orijentirane političke stranke imale su podršku u radničkoj klasi). Stoga je, kao drugo, politika zapravo predstavljala i odražavala specifične interese tih klasa. Politika je u tom smislu bila odraz one klasne strukture koja je podupirala navedenu političku stranku. Treće, politikom su dominirale one političke elite koje su ili na izborima ili na neki drugi način smatrale da im je povjereno predstavljati interese određene socioekonomske skupine. Četvrto, u cijelom je tom dijelu najznačajnija činjenica da je država bila žarište svih političkih aktivnosti i centar moći. To se posebice odražavalo u zapadnoeuropskim zemljama, u kojima se javljao jedan vid korporativizma kojim se uspijevalo smanjivati velike napetosti i razlike između radnika i poslodavaca. I na kraju, političkom se djelatnošću smatrao posao koji je potpuno odvojen od običnih ljudi. Za to su bili obučeni profesionalci koji su po svojoj profesionalnoj dužnosti trebali obavljati državne poslove.

---

¹⁷ S. Crook, J. Pakulski i M. Waters, “Postmodernization. Changes in Advanced Society. Sage”. London 1992., u: Haralambos, Michael i Holborn, Martin: *Sociologija. Teme i perspektive*. Golden Marketing, Zagreb, 2002., str. 645.

IV. POLITIKA U POSTMODERNI

Iako se suvremeni svijet nalazi pred golemim problemima, kao što su rast pučanstva, prijeteca ekološka katastrofa, siromaštvo, sve je očitije, smatraju mnogi sociolozi da se u zapadnim demokracijama smanjuje broj ljudi koji pokazuju zanimanje za politiku, za političke stranke, za sudjelovanje kako u radu političkih stranaka tako i u političkom odlučivanju. Smanjuje se, dakle, broj onih koji izlaze na izbore. Je li suvremeni čovjek zasićen političkim sudjelovanjem i izlascima na izbore, ili je možda uvjeren kako njegovo sudjelovanje nema više nikakva smisla, jer se odluke donose negdje drugdje, a ne u parlamentu.

Potkrjepljujući takvu situaciju, u kojoj suvremeni čovjek ne pokazuje više zanimanja za tradicionalno sudjelovanje u političkom odlučivanju, Crook ističe kako je to posljedica činjenice što se sve više gubi klasno određena potpora političkim strankama. To znači da se biračko tijelo sve više diferencira, smanjuje, drobi, postaje nestalnije, što pokazuju i posljednji izbori u mnogim europskim zemljama. Sve manji broj ljudi odlučuje o političkoj budućnosti najvećeg broja građana zapadnoeuropskih država. Državni i lokalni izbori u Republici Hrvatskoj pokazuju također taj trend. Tako se predstavnici npr. lijevih stranaka ne mogu više oslanjati na podršku radničke klase. Pored toga, politika se sve više usredotočuje na moralna pitanja, tako da na značenju dobivaju one političke opcije koje se brinu za mir, zaštitu okoliša, za zaštitu prava životinja, za homoseksualce, lezbijke itd. Iz toga proizlazi zaključak kako se u naše vrijeme ljudi sve više odlučuju za one stranke koje im žele osigurati onaj stil života koji njima najviše odgovara, a ne žele se izjednačiti s onima kojima bi po klasnom položaju pripadali. Svjedoci smo, naglašava Crook, kako moderni čovjek više ne želi da njegove probleme rješava određena politička elita. Ljudi u našem vremenu sami sudjeluju u društvenim pokretima, koji, kako vidimo, imaju i te kako značajnog utjecaja na formiranje određenih političkih usmjerenja. Također, ni država nije više žarište političkih zbivanja. Ljudi više ne žele svoje probleme rješavati u okvirima državnoga aparata, nego se udružuju u različite asocijacije civilnoga društva, preko

kojih žele rješavati svoje probleme, ali i sudjelovati u životu društvene zajednice i utjecati na njezin daljnji razvoj. Mogli bismo, zapravo, reći da se politika polagano prenosi na ulicu, na trgove, u prosvjede. Dobivamo spoj prosvjeda i dokolice, odnosno prosvjeda u vrijeme dokolice, ponajprije subotom i nedjeljom, u vrijeme koje je određeno za obiteljsko okruženje i odmor, te u vrijeme održavanja zasjedanja ili u vrijeme susreta osoba koje svojim odlukama žele poduprijeti ona rješenja koja su sa stajališta prosvjednih skupina nemoralna. Susreti predstavnika najbogatijih zemalja svijeta, npr. skupine G-7, izazivaju već sada globalne antiglobalističke pokrete koji se bore za pravo siromašnih i ravnomjernu raspodjelu društvenoga dohotka.

Nadovezujući se na ovo stajalište, Claus Offe, profesor političke znanosti na Humbolt-Universität u Berlinu, drži kako i dalje postoji potreba za političkim strankama, i kako su one postale neizbježni dio suvremenoga političkog događanja. On zapravo smatra da u modernom društvu postoje četiri najvažnija društvena kolektivna aktera (čimbenika) koji u cijelosti određuju naš život i kroz koje se time u cijelosti zrcali ono što smo prije definirali kao politiku. To su: *političke stranke, udruge, socijalni pokreti i politička javnost*.¹⁸ Offe je mišljenja kako su *političke stranke* nositelji ponajprije "teritorijalne reprezentacije". Dakle, bez obzira što svoje biračko tijelo imaju samo na manjem području, kao primjerice kod nas IDS, one djeluju na cijelom području hrvatske države, jer se njezini zastupnici nalaze u Hrvatskomu državnom saboru i sudjeluju u donošenju odluka koje se odnose na cijelu državu. Njihov je cilj uspjeh na izborima kako bi na temelju tih rezultata mogli imati i svoje zastupnike u Saboru, biti financirane iz državnoga proračuna i, zahvaljujući mogućnosti stvaranja koalicija, sudjelovati u izvršnoj vlasti. Uz to, njihov je cilj mobilizacija biračkoga tijela, stvaranje i promicanje političkoga programa, kao i stvaranje političke elite.

---

¹⁸ Claus Offe, *Staat, Demokratie und Krieg*, u: Joas Hans: *Lehrbuch der Soziologie*. Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2001.

Bez obzira na to je li politička stranka reprezentant društva u odnosu na državu, odnosno reprezentant države u odnosu na društvo, potrebno je ipak ustvrditi kako politička stranka ima funkciju katalizatora, jer građani, u nemogućnosti da svatko posebno dobije odgovore na svoja pitanja, pokušavaju preko nje postavljati pitanja. To dalje znači da je narodu (građaninu) potrebno imati nekoga tko će u njegovo ime moći postaviti i rješavati pitanja.

Suprotno tomu, Luhmann drži kako se pokušaji legitimacije 'moderne' države čine apeliranjem na vrijednosti (kao što su sloboda, zdravlje, pravednost, mir, blagostanje itd.) koje pokazuju konsenzus, ali koje se ne mogu ostvariti stranačkim programima. Osim toga, ni organizacija političkih stranaka nije istovjetna s društvenim sustavom.

Drugi značajni čimbenik o kojemu govori Offe jesu *udruge* (savezi). One su nositelji "funkcionalne" reprezentacije, jer se u svomu djelovanju odnose na samo jedno određeno i ograničeno područje djelovanja.¹⁹ One se stvaraju ili prema jednom točno određenom području (primjerice Udruga veterana Domovinskoga rata, Hrvatski nogometni savez) koja se odnosi na cijelu državu, ili prema teritorijalnomu načelu. Postoje također i interesne skupine, poznate kao *protektivne* i *promotivne*, ali i prisilne udruge (gdje nitko ne smije nastupati u svoje ime, kao na primjer u slučaju nogometnih klubova Hrvatske nogometne lige gdje su svi nogometni klubovi podređeni odlukama Hrvatskoga nogometnog saveza).

Treći su čimbenik *socijalni pokreti* (među koje možemo ubrojiti, na primjer, ženske, zatim mirovne, ekološke pokrete, pokrete za prava muškaraca, pokrete homoseksualaca, lezbijki, prostitutki te u najnovije vrijeme protuglobalističke pokrete). Svima su njima, drži Offe, zajedničke dvije stvari: prvo, njihovim se članom, odnosno simpatizerom postaje vlastitom odlukom, dakle voljno, i drugo, svi socijalni pokreti

---

¹⁹ C. Offe, *nav. dj.*, str. 430.

nastupaju s “negativnim zahtjevima”, što znači protestima.²⁰ U odnosu na političke stranke može se reći da njihov cilj nije sudjelovati na izborima kako bi zauzeli saborska mjesta, da nemaju tako široki krug pristaša i usredotočeni su na samo jednu temu (trenutačno protiv globalizacije radi smanjivanja razine siromaštva). Svojim negativnim aktivnostima oni se okreću protiv države, državne vlasti, uprave, upozoravajući ostalu javnost na nedosljednosti koje provodi i promovira postojeća državna uprava. Zbog značenja tema kojima se bave i s kojima prosvjeduju njihov rad može u nekim slučajevima imati loše posljedice za neku stranku ili određenu državnu politiku. Njihov utjecaj na javnost je značajan, što se primjerice u Njemačkoj dogodilo s pokretom Zelenih (*Die Grünen*) čijom je pomoći SPD u Njemačkoj sada ostao na vlasti.

Posebnu pozornost Offe posvećuje četvrtom, i za njega najvažnijem društvenom čimbeniku, a to je *politička javnost*. On smatra kako u modernom društvu postoji jedna važna formacija aktera koja reprezentira društvo u odnosu na državnu vlast, a to su mediji i njihovi čitatelji, slušatelji i gledatelji. Raspoloženju prema određenom političkom programu, provedbi zacrtane politike ne pridonose samo mediji nego i neprestana komunikacija koju akteri vrše kako na radnom mjestu, na ulici, na trgovima, u udrugama, religijskim zajednicama, tako i u susjedstvu i obiteljima. Javno mnijenje, javnost, znači mogućnost prezentiranja vlastitih stajališta drugomu i slušanjem stajališta drugih preispitivanje ispravnosti vlastitih stajališta.²¹

Mediji, uz ostala tri kolektivna aktera, ispunjavaju jednu od najznačajnijih funkcija, jer od toga tko njima upravlja, tko ih plaća, koliki im je utjecaj, zavisi i senzibiliziranje javnosti za određene probleme. Danas bismo bez medija bili “ništa”. Osamdesetih i devedesetih godina nastaje još nekoliko oblika kojima društveni akteri žele nastupiti prema državi. Tu ponajprije spada koncept “civilnoga društva” ili “građanskoga

---

²⁰ C. Offe, *nav. dj.*, str. 431.

²¹ C. Offe, *nav. dj.*, str. 432.

društva". Njihova je značajka što djelovanjem svojih članova preuzimaju rješavanje nekih nagomilanih problema u društvu koje politička zajednica nije u stanju riješiti. Članovi civilnoga društva imali su značajnu ulogu u zemljama bivšega socijalističkoga bloka, u razdoblju prijelaza. Govoreći o religiji kao sustavu podijeljenom u određene podsustave, on navodi kako Luhmann kao primjer rabi pojam *dijakonija*, koja rješava probleme koje sustav religije nije stvorio: rad u bolnicama, rad sa siromašnima, odbačenima itd. Stoga Luhmann i govori da je funkcija društvenih podsustava, a time i politike, reduciranje kompleksnosti u društvu. Pojam *civilnoga društva* odnosi se ponajprije na nevladine organizacije čiji članovi kao građani (*citoyens*) svojim djelovanjem rješavaju mnoge nagomilane konflikte u društvu koje država ne može riješiti. U taj način razmišljanja može se ubrojiti djelovanje mnogih drugih, u posljednje vrijeme utemeljenih udruga, kako unutar Katoličke crkve (npr. one koje se brinu za stare) tako i u društvu u cjelini.²²

U svojem djelu *Društvo rizika (Risikogesellschaft)*²³ Ulrich Beck govori o odnosu političkog upravljanja i tehničko-ekonomske mijene u društvu rizika. Polazi od tvrdnje kako je moderno društvo za razliku od svih dosadašnjih u povijesti poznatih kultura i društvenih razvojnih faza u odnošenju s rizicima suočeno sa samim sobom.²⁴ To znači da moderno društvo nije suočeno s rizicima koji dolaze izvana, nego s rizicima koji nastaju u samomu tom društvu i koji ga dovode do opasnosti samouništenja. Iz toga proizlazi zaključak kako su rizici povijesni proizvod, zrcalna slika njegova razvoja i razvoja proizvodnih snaga. Tamo gdje se ljudi počinju bojati rizika, više ne postoji strah od opasnosti izvana, nego se čovjek počinje bojati svoje u povijesti stečene sposobnosti da mijenja samoga sebe, da oblikuje samoga sebe i da sam uništi uvjete

---

²² C. Offe, *nav. dj.*, str. 432.

²³ Ulrich Beck, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a/M, 1986.

²⁴ U. Beck, *Odmednvanje politike*, u: Treći program hrvatskoga radija, br. 55-56/1999., Zagreb, 1999., str. 25.

reprodukcije života na Zemlji. To znači da uzroci opasnosti nisu više neznanje, nego znanje, ne više nedovoljno nego upravo perfekcionistačko vladanje prirodom, te na koncu uzrok opasnosti nisu više one stvari koje su čovjeku bile uskraćene, nego upravo one odluke koje je etabliralo društvo moderne. Ti su rizici, smatra Beck, učinili da industrijskodruštvena moderna počne samu sebe politizirati; zapravo, s rizicima se mijenjaju pojam, mjesto i politički mediji.²⁵

Beck drži kako se sustavna promjena politike pod uvjetima položaja zaoštavajućih rizika događa u četiri faze:

Kao prvo, u razdoblju "moderne" i industrijskoga društva odnos društvene mijene i političkog upravljanja odvija se prema modelu "pocijepanoga građanina", to znači pojedinac *citoyen*, ima mogućnost ostvariti svoja demokratska prava u svim oblicima političkoga oblikovanja volje (u što on ubraja izbore, stranke itd.), a kao *bourgeois* svoja privatna prava može ostvariti u području rada i gospodarstva. Na temelju toga se, smatra Beck, političko-administrativni sustav (u kojem srž političke sfere čini sudjelovanje građanina u institucijama reprezentativne demokracije, kao što su npr. stranke ili parlament) razgraničuje od tehničko-ekonomskoga sustava (koji, zbog toga što se u njemu ne donose nikakve političke odluke, predstavlja sferu ne-politike).

Iz ovoga je sasvim razvidno da se politika odvija u prvoj sferi, u sferi političko-administrativnoga sustava, što znači samo na jednome mjestu, preko stranaka u parlamentu. Svojim sudjelovanjem u reprezentativnoj demokraciji (izlaženjem npr. na izbore) pojedinac daje legitimitet onima koji će na temelju njegova pristanka, iskazanog sudjelovanjem na izborima, imati vlast upravljati njime. Međutim, privatni dio čovjekova života ostaje izvan politike, ostaje nepolitičan. Na taj je način djelovanje *bourgeois*a sfera ne-politike.²⁶

---

²⁵ U. Beck, *Odmeđivanje politike*, str. 26.

²⁶ U. Beck, *isto*.

Upravo u tomu on vidi nesrazmjer. S jedne strane tehničko-ekonomski razvitak pridonosi razvoju društva i stvaranju i uvećavanju individualnoga i kolektivnog blagostanja u tom društvu. Politička se sfera koristi tim napretkom tako što će mnoga pitanja iz sfere političkoga upravo zbog napretka ostati neriješena i preko njih će se prijeći šutke (nezaposlenost, na primjer, zbog modernizacije i kompjutorizacije poduzeća). Na taj se način tehničko-tehnološkim razvitkom mijenja društvo, a da odluku o tomu ne donose više zastupnici u državnim parlamentima. Promjene se zbog napretka odvijaju mimo politike, ona ih samo blagoslivlja. Pogledajmo što je učinila kompjutorizacija naših poduzeća: politika nije donosila odluku o otpuštanju viška zaposlenih, o zatvaranju poduzeća, ali su ona provedena i prihvaćena upravo iz gore spomenutoga razloga. Na taj se način mijenjanje društva odvija bez znanja i predviđanja onih koji bi trebali o tomu odlučivati (živimo, dakle, u vremenu u kojem se promjene društva ne planiraju u parlamentima, na sjednicama stranačkih vodstava niti pak na sjednicama vlada). Na djelu su, smatra Beck, "dva procesa organizacije društvene promjene s oprečnim tijekovima – uspostava političko-parlamentarne demokracije i uspostava nepolitičkoga, a time i nedemokratskoga mijenjanja društva pod legitimacijskim jedrima 'napretka' i 'modernizacije'".²⁷

Drugo, tu razliku između politike i nepolitike mogli smo jasno uočiti u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća na nekim pretpostavkama koje su postale upitne početkom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Riječ je, kao *prvo*, o izgradnji i postojanju socijalne države gdje je na temelju evidencije klasnosocijalnih razlika država gradila svoju politiku (dobar primjer za to je Njemačka) i *drugo*, riječ je o situaciji gdje tehničko-tehnološki razvoj i poznanstvljenje ne nadilaze političke mogućnosti djelovanja.

Razvoj moderne znanosti potkopat će mnoge stare pretpostavke ostvarivanja političkoga. Društvena se mijena zbiva

---

²⁷ U. Beck, *nav. dj.*, str. 27.

u sferi onoga što nazivamo nepolitičko, a političko ostaje samo u okvirima političkoga sustava ako političko shvatimo u tom ograničenom (suženom) kontekstu.

Treće, smatra Beck, oba se ova razvoja udaljuju od politike. Razlozi se nalaze u tomu što, kao prvo, država prestaje intervenirati u područja socijalnoga života, gdje je do sada imala najviše uspjeha, i, drugo, što se moderne tehnologije razvijaju takvom brzinom i bez ikakve kontrole od strane politike i javnosti (npr. kloniranje, genska tehnika itd.) da ugroženost budućnosti postaje izvjesna, ali istodobno nepoznata. Tako, s jedne strane, imamo situaciju da se politički govor premješta isključivo u područje političkoga sustava, ali da ostvarena politička prava omogućuju da se izvan tog i takvog političkoga sustava, dakle u području ne-politike, formiraju drugačiji modeli iskazivanja političkoga mišljenja. To su građanske inicijative, socijalni pokreti itd. Na taj se način osjeća neka vrsta gubitka na strani države. Zbog toga u onim dijelovima u kojima država ne može učiniti ništa, "uskače" građanska inicijativa. No, to uskakanje građanskih inicijativa ne znači ni u kojem slučaju smanjivanje državne moći, nego je pak znak demokratizacije društva. Što je demokratizacija društva snažnija, što je demokracija veća, u suvremenom je društvu snažniji utjecaj izvandržavnih i izvanpolitičkih čimbenika.

Ako u tom dijelu pogledamo gdje se sada nalazi tehničko-tehnološki razvoj vidjet ćemo da on ide iz područja ne-politike u područje subpolitike. Naime, javnost sve više želi znati što se događa u području znanstvenoga napretka. Na taj način znanstveni napredak dobiva jednu novu političku i moralnu dimenziju, što znači da se ne može razvijati dalje, a da postojeća, za promjene i budućnost senzibilizirana javnost ne bi o tomu dala svoje stajalište.

U četvrtom iskoraku imamo situaciju kada političko postaje nepolitičko, a nepolitičko političko. O čemu je zapravo riječ? U drugoj polovici 20. stoljeća država je mogla intervenirati u područje socijalnoga života, a da uopće nije trebala dirati u područje ekonomsko-tehničkoga područja. Ona je bez obzira na svoju intervenciju mogla biti, i zapravo je i bila neovisna o njemu.

Sada političke institucije postaju upravitelji razvoja koji nisu ni planirali niti mogu sudjelovati u njegovu daljnjem oblikovanju, ali ga u svakom slučaju pred javnošću moraju opravdati. Jer, toga smo već dobro svjesni: svaka politička zajednica i stranka daje potporu razvoju znanosti i tehnologije, iako ih ne kontrolira, ali ih pred javnošću opravdava.

Na taj način, zaključuje Beck, u igri politike i nepolitike, u njihovim zamijenjenim ulogama “ono što ne vidimo i ne želimo, mijenja svijet na sve vidljiviji i zabrinjavajući način”²⁸.

U tom kontekstu, uzimajući sve ovo što je naznačio Beck, može se zajedno s Hannah Arendt kazati kako se nalazimo u situaciji postojanja “ničije vladavine”. Zapravo, zapadnoeuropskim državama vladaju nepoznati vladari. Oni koji se nominalno nalaze na čelu država predstavljaju zapravo legitimatore znanstveno-tehničkoga napretka koji je njima nepoznat, a čiji rezultati, jer ih politika ne zanima, mogu imati nesagledive posljedice za budućnost, koje su stoga isto tako nepoznate i nepredvidive.

Međutim, istodobno u zapadnoeuropskim društvima snaži opreka između onih koji smatraju da se politika nema što miješati niti intervenirati u područje tehničkoga i znanstvenoga (jer za to nema potencijala) i onih koji smatraju da se političko odlučivanje treba ipak vratiti u saborske (parlamentarne) klupe, gdje bi parlament trebao postati središtem racionalnoga oblikovanja volje. U Hrvatskoj se gubitak tog odlučivanja vidi u sve većoj težnji k izvanparlamentarnom donošenju odluka, što se događa na sjednicama klubova zastupnika ili na stranačkim sjednicama (među stranačkim), tako da se parlament potpuno zaobilazi.

Ovdje je potrebno spomenuti snažan utjecaj različitih udruga čije odluke treba provoditi parlament. Uzmimo hrvatsku situaciju i primjerice raspravu o prijedlozima pojedinih udruga o izručivanju hrvatskih generala u Den Haag.

---

²⁸ U. Beck, *Odmeđivanje politike*, str. 29.

Jürgen Habermas ističe kako se nalazimo u situaciji “nove nepreglednosti”, koja se odnosi na dva sljedeća odnosa stvari: 1. s jedne strane labavi socijalna struktura društva, a sve manje birača sudjeluje na izborima. To nesudjelovanje na izborima počinje poprimati dramatične razmjere. Političko područje postaje sve nezanimljivije. Međutim, 2. građani sve glasnije i snažnije sudjeluju u svim vidovima prosvjeda (koji u svakom slučaju imaju samo jednu 'točku dnevnoga reda') kojima žele riješiti svoje probleme, jedan za drugim. Povećava se, dakle, broj neodlučnih, nezainteresiranih, pa nikada ne znate kako će koji izbori završiti.

Stranke se, da bi i u idućem mandatu ostale na vlasti, moraju žilavo boriti za svakoga birača i, što je u posljednje vrijeme jako bitno, za svaki ženski glas. Kada se tomu pribroje istupi predstavnika građanskih inicijativa, novih socijalnih pokreta itd., tada izborna utrka postaje u potpunosti neizvjesna.

Beck je mišljenja kako je stjecanjem i ostvarivanjem političkih prava smanjen politički utjecaj mjesta odlučivanja, dakle smanjen utjecaj parlamenta. Ostvarujući svoja građanska prava, građani sve više rješavanje svojih problema vide u vlastitim inicijativama, u području subpolitike. U modernom društvu nema provedbe zamisli nekoga državnika ili mudraca, nego imamo situaciju 'kolektivnoga djelovanja', 'kolektivnoga stvaranja' i 'kolektivnoga učenja'.

Međutim, s druge strane, a to je jako bitno naglasiti, bez usmjerenoga i specijaliziranoga demokratskoga političkoga sustava i njegovih institucija (sabora, vlade, sudstva) nemoguće je bilo što organizirati. Mogli bismo reći da je njegovo postojanje funkcionalno nužno, jer se samo tako mogu organizirati primjerice izbori na kojima će se birati i izabrati novo političko vodstvo s novim političkim programom. Što je međutim demokracija razvijenija, to će odlučivanje tih institucija države bivati manje i slabije.

Kada je u pitanju suvremeno društvo, potrebno je kazati sljedeće: živimo u epohi druge moderne koja je naslijedila prvu modernu početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Pojam klasnoga ili industrijskoga društva kružio je oko pitanja kako se može društveno stvoreno bogatstvo raspodijeliti nejednako, a da bude legitimno. Moderno se društvo, društvo rizika, bavi pitanjem kako se u sve snažnijim procesima modernizacije nastali rizici mogu smanjiti, omalovažiti, prešutjeti, a da se uopće ne ide za tim da ih se ukloni. Upravo zbog toga Beck uvodi pojam *refleksivne modernizacije*; to znači da modernizacija postaje problemom nje same. Naime, znanstveno-tehnološki razvoj, kao posljedica uznapredovale moderne, prijeto u cijelosti da izbjegne ljudskoj kontroli. Tko danas može nadzirati rad ljudi u znanstvenim laboratorijima? Mi samo saznamo za njihove rezultate, na primjer o kloniranju ljudi. Mjesta političkoga odlučivanja nisu u stanju to spriječiti. Ona, zapravo, postaju mjesta koja legitimiraju takvo napredovanje, jer znanstveno-tehničko napredovanje služi dobrobiti društva. Stoga na društvenu i političku pozornicu istupaju sami građani. Oni u svojim prosvjednim nastupima, dakle uvijek u negativnom određenju prema suvremenim gibanjima u svijetu, pokušavaju senzibilizirati ostale dijelove društva, kako bi utjecali na odluke političkih tijela u svezi s daljnjim tijekom znanstveno-tehničkoga razvoja. Prosvjedi uoči i tijekom skupova (zasjedanja) skupštine MMF-a, nazvani antiglobalizacijskim procesima, rječit su primjer nemoći središnjih mjesta političkoga odlučivanja - parlamenata. Međutim, mora se ipak priznati da ti parlamenti nisu donijeli odluke o političkim i građanskim slobodama, dakle o slobodi da građani svojim izlaskom na ulice mogu iskazati i svoje mišljenje o danjoj situaciji, oni zacijelo i ne bi mogli izići na ulice.

Moderno je zapadnoeuropsko društvo suočeno s dvije stvari: ponajprije borba za osiguravanje uvjeta preživljavanja u vremenima ekonomskih i političkih kriza krajem 19. i početkom 20. stoljeća pa sve do sedamdesetih godina prestaje biti temeljnim problemom društva. Sada na mjesto borbe protiv gladi nastupa borba protiv "problema debelih trbuha". S druge strane, ističe Beck, ubrzani i uznapredovali znanstveno-tehnički razvoj donosi sa sobom i nesagledive posljedice, što se posebice odnosi na čovjekov okoliš. Do sada su ljudi iskorjenjivali šumu pretvarajući je u oranice, odnosno sijekuci je za potrebe industrije. Danas šume umiru i u zemljama u

kojima i ne postoji industrija čije štetne posljedice uništavaju šume. Slučaj skandinavskih zemalja rječito govori o tomu kako se napredovanjem moderniziranja stvara također i destruktivna snaga koja je u stanju uništiti ono što su ljudi do sada stvorili. Rizici koji nastaju na ovakav način nisu više vezani za jedno mjesto: oni postaju globalni.

Prijenos drugih škodljivih tvari. Tko danas može upravljati procesom širenja multinacionalnih kompanija, novca, nafte, ideja itd. Suverenost države počinje blijedjeti. A što zapravo danas znači biti suvremen?

O politici govori i Luhmann, ali sasvim drugačije i potpuno suprotno suvremenim načinima interpretiranja politike, njezine funkcije i uloge u društvu. Kao i u svakoj svojoj knjizi i raspravi, tako i u svom posthumno objavljenom djelu *Die Politik der Gesellschaft (Politika društva)*,²⁹ Luhmann potanko izlaže temeljne postavke svoje teorije sustava, osvrćući se posebno na diferenciranje i socijalne sustave. Temeljna značajka njegove postavke leži u tomu što politiku kao evolucijski izdiferencirani podsustav određuje na temelju njezina razlikovanja (različitosti) u odnosu prema drugim sustavima. Stoga se, govoreći o politici, može s pravom postaviti pitanje: što je specifično političko u odnosu, na primjer, prema specifično religijskom, ekološkom, ili pak gospodarskom? Može li se politička moć u potpunosti odvojiti (razgraničiti, odmeđiti) primjerice od moći novca, od snage vjere itd.? Kao temeljnu pretpostavku za razlikovanje primjerice novca, kao medija gospodarstva, i moći, kao medija politike, Luhmann rabi pojam pozitivnih i negativnih sankcija. Novcem se postižu pozitivne sankcije, dok politika može operirati i s negativnim sankcijama.

Osim toga, u povijesti je bilo različitih slučajeva kako je državna sila bila legitimirana. U suvremenim demokratskim zapadnoeuropskim društvima tjelesno je nasilje vladara nad podanicima zamijenjeno cijelim nizom fino istkanih sankcija:

---

²⁹ Niklas Luhmann, *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2000.

interno - u ophođenju sa članovima, eksterno - ograničavanjem stupnja slobode nekoga drugog socijalnog (ili psihičkog) sustava. Politika, dakle, ima prema Luhmannovu shvaćanju dva boka: jedan okrenut prema unutra i drugi okrenut prema vani, koji nosi medij javnoga mnijenja. Objе te strane utječu u isključivo politički medij, a to je moć.

U *Politici društva* Luhmann opisuje kako su se političke strukture od reprezentativne preko suverene, apsolutne države pretvorile u demokraciju. To znači da politika donosi odluke koje su obvezujuće za sve te za sebe uzima pravo koristiti se silom da bi te odluke i provela. Stoga bi specifična funkcija politike bila stvaranje kolektivno obvezujućih odluka. Upravo u tomu leži snaga, ali i slabost političke komunikacije.³⁰ Essenberg dalje ističe Luhmannovo shvaćanje kako se 'moderna' pokušava legitimirati apeliranjem na vrijednosti (kao što su sloboda, zdravlje, pravednost, mir, blagostanje itd.) koje pokazuju konsenzus, ali koje se ne mogu ostvariti stranačkim programima. Osim toga, organizacija političkih stranaka nije istovjetna s društvenim sustavom. Naime, organizacije su (u što spadaju stranke) ustrojene hijerarhijski, dok je društvo heterarhijsko, što znači bez središta. Zbog različitih tipova diferenciranja (primjerice tradicionalnih od modernih društava) dolazi neizostavno do konflikata. U takvim slučajevima građani koriste političare kao adresate prema kojima upućuju svoje zahtjeve, dok obrnuto političari te okolnosti koriste za vlastitu promidžbu.

Objašnjavajući svoje shvaćanje politike, Luhmann navodi kako je klasična politička teorija od Aristotela pa sve do prosvjetiteljstva ustrajavala na konceptu istovjetnosti politike i društva, gdje je polazište bila "koinoia politike", politička zajednica, koju škotsko prosvjetiteljstvo i prije svih Hegel razdvaja na državu i građansko društvo i koja se danas diferencirala u tri područja: država, tržište i civilno društvo.³¹ Upravo taj auto-

---

³⁰ Oliver van Essenberg, *Niklas Luhmanns posthum veröffentlichte Monographie. Die Politik der Gesellschaft*, u: *Literaturkritik*, br. 2, (3. godište), Marburg, 2001.

nomni položaj političkoga sustava omogućuje mu samostalno donositi odluke. Međutim, ističe Luhmann, "politika proizvodi val (poplavu) odluka, koje u svom slijedu traže daljnje (sljedeće) odluke. Potreba za donošenjem novih odluka raste s porastom potrebe da se korigiraju prijašnje odluke".³² Govoreći općenito, sve se događa u tematskom krugu politike, i time poprima oblik odluke, čak i onda kada nešto ispustite učiniti.³³

Hannah Arendt govori o dvojbi današnje politike: "Politika je samo još simboličko djelovanje. Ona se mora zadovoljiti time da bude ograničavajuća i simbolička instanca." Politika je u moderno vrijeme postala bespomoćna u svojoj nedostatnoj sposobnosti upravljanja u odnosu na dominirajuće tehničko-ekonomske razvoje. Naravno, mnogo je prijedloga za rješavanje nagomilanih problema, ali nedostaje javnosti i političara koji bi izvršili i proveli promjene.

Svojim shvaćanjem politike Arendtova se razlikuje od klasičnih političkih teorija, kao npr. onih koje su formulirali Thomas Hobbes, Karl Marx ili Max Weber. U svom glavnom djelu *Vita activa*³⁴ Arendtova iznosi svoje shvaćanje politike. Ona temeljne pojmove ljudskih djelatnosti razvrstava u tri stupnja: 1. uvjeti ljudskoga života, 2. ljudske djelatnosti i 3. prostori u kojima se te djelatnosti odvijaju.

Isto tako ona razlikuje i tri temeljna uvjeta čovjeka, koji zajedno čine *Vita activa*: to su 1. život (pod kojim razumijeva biološke procese ljudskoga tijela), 2. svjetovnost (pod kojom razumijeva upućenost čovjekove egzistencije na stvari i objekte) i 3. pluralitet (činjenicu da na ovoj zemlji ne živi samo pojedinac nego mnogo ljudi zajedno, ali ne kao kopije, nego sasvim različiti jedni od drugih i svatko sa svojom individualnošću). Ona tim trima temeljnim uvjetima dodaje i tri temeljne djelatnosti:

---

³¹ Walter Reese-Schäfer, *Niklas Luhmann. Zur Einführung*, 4. izdanje, Junius Verlag, Hamburg, 2001., str. 87.

³² N. Luhmann, *Die Politik der Gesellschaft*, str. 137.

³³ W. Reese-Schäfer, *Niklas Luhmann, Zur Einführung*, str. 84.

³⁴ Hannah Arendt, *Vita activa oder Vom tätigen Leben*, Stuttgart, 1960.

rad, proizvodnje i djelovanje. Smatra da je do novoga vijeka postojala dvodijelna podjela na javni i privatni prostor. To je u antici odgovaralo podjeli na polis i kućanstvo. Kućanstvo je područje životnih potreba, a polis "kraljevstvo slobode". Polis se razlikuje od područja kućanstva po tomu što u njemu postoje samo jednaki, dok je u kućanstvu razlika. U srednjem vijeku postoje još uvijek dva područja: religiozno i svjetovno. Ali pošto su sve ljudske djelatnosti bile premještene u privatno područje, javnoga područja nije uopće bilo. U novom vijeku sada privatno u punom svjetlu ulazi u puno svjetlo javnoga političkoga područja i postaje područjem društvenoga.

ZAKLJUČAK

Jedna od temeljnih odrednica svake do sada u povijesti poznate društvene zajednice bila je između ostalih i politika. Božanstva svih religija, pa tako i kršćanski Bog, duboko su involvirani u čovjekov svakodnevni život, u njegovo rješavanje svakodnevnih potreba. Zapadnoeuropska civilizacija pojam politike baštini iz grčkoga, gdje se taj pojam *he politike tehne* odnosi na polis, na grad, i znači građanske nadležnosti, odnosno zbivanja izvan obiteljskoga (privatnoga), ali i izvan seoskoga, negradskoga područja. Tradicionalno shvaćanje politike polazi sa stajališta da čovjek živi dvojim životom: jedanput kao građanin - privatna osoba, a drugi put kao građanin - društvena osoba, koja svojim sudjelovanjem u političkom životu uspijeva riješiti svoje probleme. Postmoderno shvaćanje politike polazi, s jedne strane, od shvaćanja da se politika više ne događa u parlamentu. Upravo stoga, smatra Beck, politika postaje subpolitikom. Zastupnici modernih parlamenata više ne donose najvažnije odluke. Oni svojim glasovanjem potvrđuju odluke koje su donesene na drugim mjestima odlučivanja. Promjene do kojih nakon toga dolazi njima su nepoznanica. Međutim, obični ljudi, svjesni da modernom društvu rizika ne prijete opasnost izvana, nego upravo suprotno, da mu opasnost prijete iznutra, žele znati što kao gotov proizvod proizlazi iz znanstvenih laboratorija, oni žele

kontrolirati zbivanja u sadašnjosti kako bi barem malo mogli nazrijeti neizvjesnu budućnost, a sve zbog toga što postojeća politička elita nije u stanju kontrolirati ni držati pod kontrolom zbivanja u znanstveno-tehničkim istraživačkim institutima. Tako se politika iz parlamenta polagano preseljava na ulicu, među građane, u njihovo vrijeme odmora i dokolice. Drugi, poput Luhmanna, drže kako je funkcija politike donesene odluke učiniti prihvatljivima svima onima na koje se te odluke odnose.

Zadaća je kršćana aktivno sudjelovati u sukreiranju politike zajednice u kojoj žive, čime potvrđuju svoju integritetnost u nju, što znači jednost s njom, ali je isto tako njihova zadaća prihvatiti odgovornost za budućnost te zajednice. U postmodernoj je situaciji to moguće svrsishodno učiniti izravnim i neizravnim sudjelovanjem u politici, osobnim sudjelovanjem u stvaranju vlastitoga i svijeta života svojih sugrađana. Shvaćajući politiku u tom kontekstu, grijeh je ne baviti se njome.

Politics as a phenomenon Philosophically-sociological approach

Summary

The author studies the attitude of Christians toward politics and he starts from a thesis that Christians in post-modern time, in order to be God's genuine co-creations of this world, should be engaged, along with other things, in politics too. He establishes a point of reference for such a thesis in the historical experience of mankind. The author first speaks about politics and political sociology as a science which studies authorities, governing and commanding in not only national states but in all human societies. Then he gives various definitions of the expressions "politics" and "political". The author also talks about the significance of politics in post-modern time on the basis of the contributions of contemporary European and world theoreticians

like René Coste, Claus Offe, Hannah Arendt, Anthony Giddens, Jürgen Habermas and particularly on the basis of Ulrich Beck's and Niklas Luhmann's point of view. The author tries to apply these points of view to contemporary Croatian actuality, to the position of Christians Catholics in a country where they account for more than half the population (87,83 per cent), but in which they are practically nonexistent in the state's and society's high positions. Just because of that, Christians in the Republic of Croatia will have to be engaged in politics more than before, so that they could take part in decisions with others and decide on the future development of the Croatian state. They will have to give up the conventional wisdom that politics is a dirty and dishonourable job. The author's opinion is that Christian God has always been deeply involved in the current life of those who have recognized him, and that Christ was crucified not because of religious but primarily because of political reasons, although he had never belonged to any political party. He was crucified because he wanted to contribute, by his teaching, to such living conditions that are worthy of man, who has been created in the image of God.

Literatura:

Beck, Ulrich, *Odmeđivanje politike*, u: Treći program hrvatskoga radija, br. 55-56/1999., Zagreb, 1999.

Beck, Ulrich, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt a/M, 1986.

Bernsdorf, Wilhelm (Hrsg.), *Wörterbuch der Soziologie*. Enke Verlag, Stuttgart, 1969.

Brockhaus - Die Enzyklopädie, 20. prerađeno i aktualizirano izdanje. Svezak 17. (Peru-Rag), Leipzig-Mannheim, 1998.

Claus Offe, *Staat, Demokratie und Krieg*, u: Joas, Hans: *Lehrbuch der Soziologie*, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2001.

Coste, René, *Političke zajednice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

Crook, S., Pakulski J. i Waters, M., *Postmodernization*.

Changes in Advanced Society, Sage, London, 1992., u: Haralambos, Michael i Holborn, Martin, *Sociologija. Teme i perspektive*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

Dokumenti II. vatikanskog sabora, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

Dowse, R. E. i Hughes, J. A., *Political Sociology*, John Wiley & Sons, London, 1972., u: Haralambos, Michael i Holborn, Martin, *Sociologija. Teme i perspektive*, Golden Marketing, Zagreb, 2002.

Duverger, Maurice, *Politička sociologija*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.

Historisches Wörterbuch der Philosophie, Schwabe & Co. AG, Basel, 1989.

Luhmann, Niklas, *Die Politik der Gesellschaft*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 2000.

Lexikon für Theologie und Kirche, VIII. Band, Herder Verlag, Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1999.

Prisching, Manfred, *Soziologie. Themen – Theorien – Perspektiven*, 3. nadopunjeno i prerađeno izdanje, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1995.

Reese-Schäfer, Walter, *Niklas Luhmann. Zur Einführung*, 4. izdanje, Junius Verlag, Hamburg, 2001.